

КОЗАЦТВО НА СЛУЖБІ УРЯДУ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XVI ст.

Рання історія українського козацтва до сьогодні ставить більше питань, ніж дає відповідей. Багато в чому це пов'язано з дефіцитом джерельної бази. Навіть щодо пізніших часів, коли вже існувала Січ, вчені не можуть похвалитися великою кількістю актового матеріалу, що виходив би з козацького середовища. Адже січового архіву, принаймні, XV – першої половини XVII ст., не збереглося. За таких умов актуальним є дослідження служби козаків в найманих ротах передусім тих держав, громадянами яких вони були, – Великого князівства Литовського і, з 1569 року, Речі Посполитої, адже збереженість архівного фонду цих країн є набагато кращою, а військові документи дають докладний матеріал щодо матеріальної бази, озброєння і старшинського складу козацтва. Також вони містять чимало подробиць щодо його фактичної діяльності. Яскравим прикладом такого дослідження стосовно другої половини XVI ст. є монографія Сергія Леп'явка¹. Щодо більш ранніх років, то окремою розвідкою з даного питання вони ще не забезпечені.

В історіографії утвердилась думка, що наймання козаків на державну службу розпочалося у 60-х роках XVI ст. Принаймі, вона ґрунтується на тому, що, наприклад, за 1561 р. маємо згадку про реєстр козаків, які перебувають на державній службі². Але дане твердження дійсне, якщо розглядати це крізь призму реєстрового козацтва – військової організації, створеної для служби не тільки в воєнний, але й мирний час. Що ж стосується набору козаків для участі в бойових діях як разового характеру – для відбиття ворожого вторгнення, так і на кілька років для участі у війні, то це мало місце ще наприкінці XV – у першій третині XVI ст. При цьому важливо зрозуміти, в якій формі здійснювалася служба козаків на державу з огляду на військову систему держави як такої.

Воєнна система Великого князівства Литовського передбачала, що кожен чиновник, який ставав на чолі будь-якої адміністративно-територіальної

---

¹ Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591). – Чернівці, 1999.

² Там само. – С. 28.

одиниці, обов'язково повинен був утримувати за рахунок місцевих прибутків відповідний військовий контингент, т.зв. служебників або слуг. Тут маємо двоякий характер такого «почту». З одного боку, слуги вербувалися передусім з васалів і клієнтів урядника і, відповідно, були приватним загоном. З іншого – оскільки сюзерен очолював «господарський» замок і місто з областю (землею, воєводством, староством тощо), то він перебував на службі у великого князя, тобто держави як такої. Відповідно і його слуги були на тій же службі. З документів 1502–1503 рр. маємо інформацію, що козаки є на службі у київського воєводи князя Дмитра Путятича¹. Причому, окрім самого цього факту, цінними є деякі подробиці. По-перше, козаки служать в роті Щура². З цього слідує, що козаків було завербовано, як і інших найманців. По-друге, дізнаємося про конкретні імена козаків і те, що у них є родини³. Грушевський припускав, що козаки склали лише частину військового підрозділу. Але що є незвичним у даному випадку, так це дії черкаського намісника Семена Полозовича. Останній забрав на місто, згідно із законом, за яким «отумерлые речи ближнего не маєть, приходят на наместника Черкаского», речі померлого козака, причому частину отриманого Полозович роздав слугам на «однорадки», а вже коштовне каміння і перлини віддав особисто королю⁴. Річ у тому, що в найманих ротах вся влада належала ротмістру, і тільки з ним наймач мав справу. Відповідно і статки померлих чи загиблих членів роти були в компетенції ротмістра. В даному ж випадку місцевий урядник цілком законно забирає майно померлого. З цього напрашується висновок, що підрозділ Щура відрізнявся від «класичних» найманих рот і був набраний з місцевого населення на якійсь іншій основі. На жаль, більше подробиць з даного випадку не маємо, проте набори козаків 1524 і 1534 рр. (про них мова далі) опосередковано підтверджують, що вони могли бути не першими і набір Щура був подібний до них (чи точніше – вони до нього). На цю думку наштовхує подібність військово-політичних ситуацій, в яких розвиваються події. У 1524 і 1534 рр. козаків набирали з урахуванням татарського вторгнення і війни з Московським великим князівством відповідно. Але і на початку століття ситуація була складною. У 1501 р. неподалік Києва кочувала союзниця Великого князівства Литовського – Велика Орда на чолі з ханом Ших Ахматом. Останній навіть просив великого князя Олександра дати йому Київ. На початку наступного року ця орда була розбита «на київських полях»

---

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII. – К., 1995. – С.85; Яковлев А. Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI в.в. – К., 1907. – С. 7.

² Грушевський М. Назв. праця. – С. 85; Яковлев А. Назв. праця. – С. 7.

³ Там само.

⁴ Архив Юго-Западной России – Ч. 3. – Т. 1. – К., 1863. – С. 1–2.

кримським правителем Менглі-Гіреєм I. В той же час Олександр був зайнятий коронацією на польський трон. До того ж йшла литовсько-московська війна, в якій війська Литовської держави зазнали низку важких поразок. Таким чином склалися всі умови, аби Дмитро Путятич провів набір козацтва.

Крім служби в служебних почтах урядників, є кілька цікавих прикладів набору козаків безпосередньо до війська Великого князівства Литовського. Першу згадку маємо за 1489 р. Під цим роком М. Бельський, описуючи похід об'єднаного війська Польщі і Литви під командою Яна Ольбрахта проти татар (що закінчився трьома переможними битвами), вказує, що козаки були у нього провідниками¹, тобто, прямо працювали на уряд і мали, якщо не платнею, то здобиччю, від цього відповідний зиск. На жаль, більших подробиць не знаємо, а, отже, важко оцінити, на основі чого базував свій виклад польський хроніст.

Інша справа – події 1524 року. За цей рік відомі вже документи з державної канцелярії. На літо очікувався напад Перекопської Орди. По Великому князівству Литовському було оголошено мобілізацію. Всі військовозобов'язані стани мали виступити у складі відповідних хоругв. Сигізмунд Старий² наказував, аби «всі панові ради наші, з дворами своїми і з всіма слугами своїми, кінно та збройно, зібралися и на готові були..., і повітам би своїм казали теж зібратися и на готові бути»³. Крім земського війська, Сигізмунд запропонував набрати 2-3 тисячі дворян «на пенезях» і розмістити їх по прикордонних замках. Також Чорнобильському і Речицькому намісникам Кріштофу Кмітичу і Семену Полозовичу наказувалося навербувати козаків у Києві. Брак грошей у скарбниці Великого князівства Литовського уповільнив набір. Крім того, більшість вояків, не довіряючи уряду, розійшлася по уходах. Як наслідок – на низ Дніпра відправилася лише невеличка флотилія. Але це не збентежило Полозовича і Кмітича, які вирішили дочекатися повернення ворога. Коли татарсько-турецькі загони на зворотному шляху спробували переправитися через Дніпро, українські вояки, незважаючи на свою малочисельність, зненацька атакували їх. Сигізмунд, не приховуючи власного задоволення, писав Панам-Ради, що козаки «*тыждень* (курсив наш. – Б. Ч.) через Днепр татар не пускали и на *каждый день* (курсив наш. – Б. Ч.) с ними битву мевали и многих деи их били а иншии де сами тонули...»⁴. Задоволений

---

¹ Kronika Marcina Bielskiego. – Т. II. – Кн. 4–5. – Sanok, 1856. – S. 882.

² Подаємо ім'я монарха з таким призьвиськом, аби уникнути плутанини. Справа в тому, що Сигізмунд як король польський був I-им, а як великий князь литовський, яким він і виступає по відношенню до ВКЛ. – II-им (у 1435–1440 правив Сигізмунд Кейстутович).

³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Т. II. – СПб., 1848. – С. 156.

⁴ ЦДДАУК. – Ф.: КМФ 36. – Оп. 1. – Од., зб. 7. – Арк. 948.

такими діями господарь запропонував набрати кілька тисяч козацтва і оселити їх на дніпровських островах, «кгда бы там тысяча або две людей наших козаков на Днепре мешкали снатъби и овшем была от них большая а знаменитая послуга и оборона паньствам нашим...», тому потрібно козаків «... по Днепру на перевозех розложить...»¹

Отже, з цих подій ми можемо зробити кілька висновків. По-перше, географією розселення козацтва є Київська земля. Саме в Києві набиралися козаки, і саме місцевими шляхтичами і урядниками. Не треба забувати, що Полозович став речичьким намісником за кілька років перед тим, а до цього обіймав посади виключно на Київщині: ключник, черкаський і овруцький намісник². Уходи, по яких розійшлося козацтво, теж відносилися до Київської землі.

По-друге, можна зробити кілька висновків щодо соціального походження козаків. Це впливає передусім з того, яким чином вони були набрані. Перше, що кидається в очі, так це повідомлення, що намісники поїхали до Києва, де зібрали козаків і чекали на якусь суму. Одразу постає питання: а навіщо такі складності? Адже існує вже відпрацьована традиція найму через приповідні листи ротмістрам. У той же Київ напередодні прибула піша рота Мислимицького, зтягнута по «класичній» схемі. Ті ж Полозович і Кмітич теж могли отримати приповідні листи на формування своїх рот, утримувати їх спочатку за власні кошти, а вже отримані від влади гроші залишити собі – доволі поширена на той час практика. Наприклад, саме так кількома роками раніше зробив київський воєвода Андрій Немирович набравши кінну роту «двісті коней...місцевих людей Киян, Овручан...»³. У випадку ж з козаками намісники виступають лише як представники влади, які від її лиця збирають вояків і мають ними командувати в поході. В той же час кошти мали прийти не на Полозовича і Кмітича як таких, а на рядових вояків – чого в класичних найманих «почтах» не бачимо. Тим більше, що і якоїсь раніше затвердженої кількості вояків, яких мали набрати урядники, не було. Отже, раз мова йде про людей, що в силу свого статусу не могли чи не хотіли бути найняті за загальноприйнятими правилами, вочевидь, потрібно зрозуміти, до якого саме стану вони належали.

Передусім це люди, що мають відношення до військової служби. У Великому князівстві Литовському військовими станами були князі, пани, зем'яни-шляхта, бояри-слуги (панцерні, путні, ординські тощо), татари

---

¹ Там само. – Арк. 948; Архив Министерства Юстиции. – Т. 1. – М. 1897. – С. 523.

² Черкас Б. Семен Полозович //Український історичний збірник. – Вип. 7, 2004. – С. 95–105.

³ ЦДДАУК. – Ф.: КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 820.

і міщани (передусім прикордонних областей). Як ми вже писали, в державі була проведена мобілізація. Отже, кожен землевласник мав вирушити під прапором своєї землі. Крім того, набір дворян теж давав чимало вакансій господарської служби. І справа тут не лише в обов'язку, а насамперед в тому, що кінець XV-XVI ст. позначилися для Великого князівства Литовського процесами, пов'язаними з уніфікацією і закриттям для нових кандидатів шляхетства. Аби бути визнаним шляхтичем, треба було пред'явити документи (пожалування, листи, судові вирoki тощо) чи підтвердження свідків. Причому головним доказом виступала служба в війську саме в лавах шляхтичів а не, наприклад, бояр-слуг. Зрозуміло, що за таких умов треба відділити шляхетство від козацтва.

Служебні татари виступали власними хоругвами. Те ж саме стосується міщан. До того ж останні доволі жорстко трималися своїх прав. Яскравий приклад тому – скарги киян 1522¹ чи черкасців 1536 років². Отже, залишаються бояри-слуги. З одного боку, вони, як землевласники, теж мали виходити у складі земського війська. Але, на відміну від інших станів, бояри-слуги Київської землі були юридично вразливі. Справа в тому, що за часів Київського князівства вони становили, судячи з усього, більшість війська (або, принаймні, його суттєву частину). Більше того, вони виступали безпосередньо васалами великого князя київського. Згадаймо пожалування Остра и шести сіл Семена Омельковича «и боярам, и слугам, и сокольникам, и татарам киевским»³. Фактично бояри-слуги були частиною його двору. Після ж скасування князівства їх статус сильно підупав. Князі, пани і зем'яне-шляхта отримали уставну грамоту, в якій боярам-слугам просто не знайшлося місця⁴. Фактично з васалів великого князя (нехай і провінційного по відношенню до великого князя литовського) і членів його двору вони перетворилися на регіональних вояків, підпорядкованих чиновнику (воеводі, наміснику-державці чи старості). Крім того, відбувся переділ землі, в першу чергу, за рахунок бояр-слуг. Прикладом може слугувати та ж Остершина, яка після смерті Семена Омельковича була віддана княгині Марії Трабській⁵. А якщо до цього додати татарські набіги і повне зруйнування старої

---

¹ ЦДДАУК. – Ф.: КМФ 36. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 86 зв.

² Яковлев А. Бунт черкасцев і каневцев в 1536 году // Україна. – Рік 1-й. – Т. 1. – К., 1907. – С. 92.

³ Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею (ділі – Акты ЗР). – Т. I. – СПб., 1846. – С. 98.

⁴ Аналіз грамоти див.: Вашук Д. „Абыхмо деръжали ихъ подле права ихъ земли» (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.). – К., 2009.

⁵ Акты ЗР. – Т. I. – С. 98.

системи оборони, то безпорадність цього прошарку стає очевидною. За таких умов перед слугами постає питання віднайдення місця в новій системі, адже не треба забувати, що мова йде про населення, що було осаджене громадами з військово-стратегічною метою безпосередньо правителями як Київського князівства, так і Великого князівства Литовського загалом. Наприклад, в люстрації 1471 р. нерідким було посилення слугами на князя Вітовта: «а подымъщину деи давали за великого князя Витовта на третий год», «А болкуновщину давали на приездъ князю великому Витовчу»¹. Саме козацтво і було тією соціальною нішею, що могла прийняти і захистити слуг. Цікаво, що під 1533 роком ми зустрічаємо путивльських козаків, які діють разом з Черкаськими². До 1500 року Путивль входив до Київської землі³. Отже, спільне коріння козаків відноситься до ще раніших часів. У XV ст. ми бачимо чималу кількість бояр-слуг⁴, однак вже у XVI ст. їх чисельність різко зменшується, а козацтва, навпаки, збільшується.

Повертаючись до 1524 року, треба зазначити, що саме слуги Київської землі найбільше підходять на роль козаків. На це вказує ще той факт, що ті козаки, які розчарувалися в наборі, розійшлися по уходам. Проте останні не були нічийною землею, а перебували у власності військовозобов'язаних станів Київщини. В той же час ми не зустрічаємо ані в судових документах, ані в люстраціях 1545–1552 рр. якихось великих скарг на козаків. З цього слідує, що вони мали в очах місцевих права на уходи.

Ще один цікавий аспект, що дають нам події 1524 року, – це питання чисельності козацтва. Коли Сигізмунд називав цифри від однієї до двох тисяч, він, скоріше, оперував тими даними, що представили йому автори реформи. Останніх М. Грушевський характеризував «поважнішими репрезентантами української адміністрації»⁵. Пізніша пропозиція Дашковича 1533 р. підтверджує це. Отже, кількість козаччини, яка реально виступала вже постійною соціальною групою, вимальовувалася в 2-тисячному контингенті.

У 1526 р. в Черкаси було послано загін якогось Михайла Козака⁶. На жаль, більшої інформації щодо того, що являв собою цей загін, поки не знайдено. В той же час вже за Стародубської війни (1534–1537) маємо чіткі приклади найму козаків до війська. Так, М. Бельський повідомляє, що 1535 року Остафій

---

¹ Lietuvos Metrika. Parengė: L. Anužytė, A. Baliulis. – Kn. 3. – Vilnius, 1998. – С. 86–87.

² Акты ЗР. – Т. II. – СПб., 1848. – С. 186.

³ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С. 195, 201.

⁴ Lietuvos Metrika. – Kn. 3. – С. 86–87.

⁵ Грушевський М. Назв. праця. – С. 104.

⁶ ЦДАУК. – Арк. 1029.

Дашкович, черкаський староста, в березні 1535 р., зібравши 3000 козаків, «довго і широко... московські землі воював»¹. Взагалі, як свідчать листи сучасників тих подій, Дашкович здійснив два походи на московські землі у 1534² і 1535³ рр. Обидві військові акції закінчилися перемогою черкаського намісника. Проте в цих джерелах нічого не сказано про козаків. У той же час у другому поході Дашкович розбив, як свідчили сучасники, трьохтисячний московський загін⁴. При цьому оперувати він міг лише власним почтом слуг і ополченням підпорядкованих йому Черкас і Канева, чого було явно недостатньо для операцій такого масштабу, тим більше, що в містах мали залишатися сильні гарнізони на випадок татарського нападу. Тому можна із застереженням прийняти повідомлення Бельського про козаків Дашковича.

Завдяки віднайденим російським вченим М. Кромом актам з архіву Радзивілла⁵ стали відомими, крім наративних джерел, документальні свідчення набору козацтва. Десь наприкінці весни 1534 р. чорнобильський намісник Матвій Заморенок, «козаков немало собрав», розташувався з ними в Бобруйську і направив до гетьмана Радзивілла лист з проханням виділити кошти на їх утримання. Останній же перенаправив заморенкове послання Сигізмунду. У своїй відповіді гетьману від 9 червня 1534 р. Сигізмунд Старий зазначив, що козаки набрані не як драби. Якщо останні найняті на спеціальне «жалованіє», то козаки «которую послугу нам вчинят, тогда ми кажем их жалованьем и датком нашим осмотрети»⁶. Отже, знову вербувальником козацтва виступає представник київського шляхетства і, як і 1524 року, чорнобильський намісник одночасно. Це в черговий раз підтверджує «київське» походження козацтва. Цікавим є і те, що навербовані Заморенком вояки виступають під ім'ям козаків, а не, скажімо, зем'ян чи слуг. Отже, це підтверджує існування козацтва, як окремої групи населення. Те, що козаки набрані «по трудовій угоді», а не на постійний оклад, говорить не стільки про принизливе ставлення до них монарха, скільки про його бережливість. Бюджет держави був в найкращому стані, не дивлячись на титанічні зусилля великого князя по його оздоровленню. Величезні суми були витрачені на найм кількох тисяч жовнірів, артилерії, боєприпасів тощо. За таких умов господар намагався економити за будь-

---

¹ Ibid. – S. 1068.

² Acta Tomicihana. – Т. 16 (2). – S. 111.

³ Acta Tomicihana. – Т. 17. – S. 322.

⁴ Ibid. – Т. 17. – S. 322.

⁵ Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки первой половины XVI в. Собр. М.М. Кромом // Пам'ятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. – Москва–Варшава, – Т. VI. – С. 2002.

⁶ Там же. – С. 89.

нагоди. Якщо даний випадок порівняти з інформацією М. Бельського, то напрошується припущення про паралельний набір кількома урядниками Київської землі козацьких загонів на війну. Судячи з усього, було якесь заохочення господаря на це в попередній час. Та й тон листа Сигізмунда говорить не про щось неординарне, а про цілком нормальний в очах монарха факт. Тим більше важко припустити, що Заморенок, типовий «українний» служака, що відзначився в попередні часи посольством в далеку Ногайську Орду, на свій розсуд набрав загін, залишив Чорнобиль і рушив собі до Бобруйська. Напевне, він виконував якесь попереднє розпорядження. Цікаво, що і сам київський воєвода Андрій Немирович відзначився доволі активними діями під час війни. Логіка подій показує, що він найперший мав намерувати козацтво, але поки що прямих згадок про це ми не знайшли.

Що стосується загону Заморенка, то, на нашу думку, його було перекинуто під Полоцьк, де він поступив під команду місцевого воєводи Глебовича. Можливо, що поява його в Бобруйську і була викликана рухом до Полоцька. Як наслідок: козаки далі виступають в документах під ім'ям «полоцьких», «з полоцька», «литовські». Незрозумілим залишається те, чи продовжував Матвій Заморенок ними командувати, чи він передав їх якомусь іншому старшині. Дислокація козацтва на Полівчині була не випадковою. Головні сили Великого князівства Литовського у 1534-1536 рр. переважно атакували Сіверщину: Гомель (1534), Радомль, Почеп, Стародуб (1534, 1536). Саме там перебували найманці, земське військо і союзні польські хоругви. В той же час північна ділянка кордону залишалася відносно відкритою. Недармо ще в вересні полоцький воєвода Глібович просив прислати кілька тисяч чоловік¹. За таких умов козацтво ідеально підходило для тих форм воєнних дій, що мали вестися в східнобілоруських землях: оборона Полоцька та інших місцевих замочків, розвідка, рейди по ворожих землях. Окрім тактичних розрахунків, литовське керівництво посилюючи козаків на північ вирішувало ще одну проблему, а саме: якомога віддалити козаків від кордону з татарами. Адже за останні два роки козацтво своїми нападами на кримських і турецьких підданих викликало скарги з боку хана Сахіб-Гірея I. Зрозуміло, що в умовах війни з Московською державою литовцям проблеми на півдні були не бажані.

Вже в липні 1534 р. козацтво відзначилося в «спецоперації» у тилу ворога. В Заволоцькій волості, що колись була відібрана від Великого князівства Литовського, мешкав чернець, який шпівонив на Глібовича². Московські воєводи, довідавшись про це, забрали його до Великих Лук. Проте пізніше «на присягу его, перед святым Якубом за чотири недели, зася к церкви его

---

¹ Черкас Б. В. Україна... – С. 114.

² Там же. – С. 97.

заволоцкой отпустили». Тоді полоцький воєвода вирішив ченця викрасти, аби дізнатися останню інформацію. Місія була доручена козакам. Останні менше ніж за тиждень таємно заглибилися в ворожі землі і непомітно для противника схопили священика і швидко доставили його до Глібовича¹.

Наступного року маємо згадку про чергову акцію козацтва, яка проливає світло на його військові прийоми. Спочатку десь наприкінці квітня – в перших числах травня козаки за наказом Радзивілла і з його служебниками ходили в розвідку: «от Торопца в трьох милях были, и под Луки подходили, и в Смоленщине были», де схопили чимало «полоняников»². Потім в середині травня козацький загін вже самостійно ходив під Великі Луки у волость Горожами. Місцеві воєводи виступили з півторатисячним полком на перехоплення. Але козаки встигли відступити. Тоді за ними в погоню було послано загін з трьохсот чоловік (з них – 90 бояр). Спроба перехопити козаків на відкритій місцевості зазнала невдачі. Під час переслідування московські вояки, судячи з їх свідчень, розтягнулися, так що коли козаки сховалися в якомусь лісі в двадцяти милях від Полоцька, їх безпосередньо переслідували вже тридцять чоловік. Козаки не забарилися з цього скористатися. В лісі, «в тесном местцу засаду вчинивши», вони з двох боків напали на ворожий авангард і в перші ж хвилини вбили десять і схопили чотирьох (всі бояри) вояків, а інших змусили до втечі³.

Цей бій цікавий передусім своїми подробицями, яких так мало маємо в і без того обмеженій джерельній базі. Як бачимо, козаки застосували стару степову тактику. Спочатку, довго вдаючи втечу, вони змусили ворога розтягнути свої сили. А те, що в авангарді були бояри, які до того ж вели себе безпечно, вказує, що українські вояки, за звичкою кочівників, вдавали паніку, і, як наслідок, переслідувачів охопив фатальний для них азарт. Цікавим є і вибраний склад полонених. Навряд чи це було випадковим. Отже, козаки не просто напали з засідки, а ще й чітко розподілили завдання між собою – одні хапали бояр, інші вбивали їх слуг.

З листа О. Гаштовта до Ю. Радзивіла від 20 червня 1535 р. дізнаємося, що Сигізмунд Старий вислав (вочевидь, ще весною) під Полоцьк якогось Михайла, аби той, зібравши козаків, побудував на Себежському городищі замок. Оскільки це був самий кордон, то Михайло, сидячи в цьому замку, «собравшись с козаки, отпор неприятелю учинити до тых часов, поки бы ему який рятунок был»⁴. Проте Глібович з якихось особистих причин заборонив

---

¹ Там же. – С. 97.

² Там же. – С. 136.

³ Там же. – С. 134–135, 137–138.

⁴ Там же. – С. 147.

Борис Черкас

козакам коритися наказам Михайла і, як наслідок, литовський замок не був збудований¹. В даному випадку козаки вже виступають в ролі саперів, здатних швидко збудувати фортецю. Цікавою є також ідея щодо їх зібрання в одному місці безпосередньо під боком у противника задля активної оборони. В даному випадку в повній мірі виявилися універсальні якості українських вояків. З одного боку, на них лежать завдання, типові як для кінноти, так і виключно «піхотні».

Як бачимо, лише кілька актів, пов'язаних з службою козаків на державу, розкривають перед дослідником чимало цінних подробиць ранньої історії українського козацтва.

---

¹ Там же. – С. 147.